

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI YAKLAŞIM

BÖLÜM: Sosyal Hizmet
KONU: Bilişsel Gelişim

DÖNEM: 2021-2022/güz
HAFTA: 4

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülden Öztürk Serter Ders Notları

PIAGET VE BİLİŞSEL GELİŞİM KURAMI

Somut İşlemler Evresi (7-11 Yaş)

Somut işlemler döneminde, çocukların düşünme becerileri yetişkinlerin düşünme becerilerine daha fazla benzemeye başlar. Akıl yürütme, çok daha mantıklı ve örgütlü bir şekilde olmaktadır.⁸⁶

Somut işlem döneminde çocuklar, **somut nesnelere, durumlar** üzerinde akıl yürütme, muhakeme yapma, problem çözme gibi bazı becerileri kazanmışlardır. Bu evrede en önemli değişimler, işlem öncesi dönemindeki **odaklaşma, tersine çevirememeye, korunumun olmaması, tek yönlü düşünce / sınıflama / sıralama** gibi düşünce sınırlılıklarının ortadan kalkmasıdır.

Somut işlemler döneminde, çocuklar nesnelere ya da uyarıcıların bir özelliğine odaklanmayıp, pek çok özelliğini bir anda değerlendirerek odaktan uzaklaşabilirler. *Karşı yolda dondurmacıya odaklanan ve ona doğru yürüten bir çocuğun, yolun sağından ya da solundan gelen bir arabalara artık dikkat edebilirler (Odaktan uzaklaşma).*

Bir problemde belli adımlardan geçme ve sonra zihinsel olarak yönü tersine çevirerek başlangıç noktasına geri dönme yeteneği olarak bilinen tersine çevirme becerisini çocuklar başarabilmektedir.⁸⁷ *1'den 10'a kadar saymayı öğrenen bir çocuk, 10'dan 1' kademada rahatlıkla geriye doğru sayabilirler (Tersine çevirme, işlem yapma).*

Çocukların bir nesne ya da durumun şeklinin değiştirilmesinin, o nesne ya da durumun temel özelliklerini değiştirmeyeceğinin bilincinde olunması olarak korunum yeteneğini bu evredeki çocuklar artık kazanmışlardır.⁸⁸ *Bir çocuğa bir kilo demir mi ağır, bir kilo pamuk mu? diye sorulduğunda, bu dönemdeki çocuklar, ikisinin de aynı ağırlıkta olduğunu söyler (Korunum kazanma).*

Sayı ve madde korunumu ilk kazanılan korunum türleri olurken, ağırlık ve hacim korunumları en son kazanılan korunum türleridir. Korunum ilkesine bağlı olarak çocuklar, **telafi (ödünleme) ve ayniyet (özdeşlik)** gibi iki önemli bilişsel beceriler kazanırlar. Telafi, bir boyuttaki değişimin diğer boyutta da değişim yaptığını anlama olarak tanımlanabilir; Ayniyet ise bir nesneye bir şey eklendiğinde ya da ondan bir şey çıkarıldığında miktarının da değiştiğinin, bir şey eklenip çıkarılmadığında ise miktarın değişmediğini düşünmedir.⁹⁰

Örnek 1: Bir balonun içine su doldurulduğunda, balonun hem şişebileceğini hem de ağırlaşabileceğini düşünme becerisi telafidir.

Örnek 2: Bir torbanın içinde 100 misket olduğunu düşünelim. Bir çocuğun, torbadan bir misketi aldığı anda ya da bir misketi torba attığında sayının değişebileceğini düşünmesi ayniyettir.

Somut dönemde, çocuklar, nesnenin, uyarıcıların bir yönüne odaklanarak sınıflama yapma yerine, bu nesne ve uyarıcıları farklı alternatiflerle sınıflama becerisi kazanırlar. *Somut evredeki bir çocuk, sınıf arkadaşlarını, kızlar-erkekler, gözlüklüler- gözlüksüzler, çalışkanlar-tembeller, kahverengi gözlüklüler- renkli gözlüklüler gibi pek çok kategoride sınıflayabilirler.*

Bu evrede, alt kategoridekilerin, üst kategoridekilere dahil olduğunu bilme işi olarak bilinen sınıf kapsamı sağlanmıştır. Bu özellikle birlikte çocuklar, parça bütün ilişkisini anlamaya başlamıştır. *Çocuğa, Ankaralı olanlar aynı zamanda, Türkiyeli mi? diye sorulduğunda, çocuk, "evet onlar hem Ankaralı hem de Türkiyeli" cevabını verebilecektir.*

Uyarıcıları, belirlenmiş özelliklere göre dizme anlamına gelen sıralama işlemi, tek yönlü olmaktan çıkmıştır. Bu evrede çocuklar nesnelere, uyarıcıları bir şekilde sıralayabilirler. *Bir öğrenci, bu özelliklerle birlikte, sınıf arkadaşlarını düzgün bir şekilde boy sırasına dizebilir.*

Aynı zamanda ortadan kalkan diğer bir düşünce tarzı da **benmerkezciliktir**. Bu duruma **dağılma** denir. Perspektif almaya başlayan çocuk, başkasının görüşlerini, düşüncelerini, duygularını anlamaya başlar. Çocuğun başkalarına anlamaya başlaması, onun empati yeteneğinin gelişmesine yardımcı olur. *Somut evrede, portakal suyunu çok seven bir çocuk, herkesin bunu çok sevdiğini düşünmez.*

Geçişlik (Geçiş Çıkarsaması): Çocuklar somut dönemde zihinsel olarak da sıralama yapabilir. Buna, geçişlik ya da geçiş çıkarsaması yeteneği adı verilir.⁹² Yani geçişlik, daha önce verilen parçalar arasındaki ilişkiyi belirleyerek yeni bir ilişkinin çıkarılması olup bu kazanım, sıralama ve korunum yeteneği ile ilgilidir.⁹³

Örnek: Bir öğrenciye şöyle bir ilişki verildiğini düşünelim: Ahmet, Mehmet'ten uzun, Mehmet, Ali'den uzun, Ali, Ayşe'den uzun. Öğrenci buradan yola çıkarak: O zaman, Ahmet, Ali ve Ayşe'den de uzundur; Ayşe, Mehmet'ten kısadır gibi, verilen ilişkilerden yeni çıkarımlar yapması, öğrencinin geçişlik yapması demektir.

Dolaylı Gerçeği Kavrayabilme: Çocuk bir olayın ya da nesnenin sadece görülen ya da yüzeyde kalan tarafını değil görünmeyen ve yüzeyde kalmayan tarafını yani arka planını da algılayabilir. Bu durum görünen gerçek yerine, dolaylı gerçeği algılama olarak bilinir.

Örnek: Yapılan bir deneyde, mavi bir araba resmi gösterilen biri 4, diğeri de 8 yaşındaki iki çocuğa arabanın rengi sorulmuş ve her ikisi de "mavi" demiştir. Sonra, arabanın üstüne kırmızı karton atılmış. Bu kartonla tüm araba kapatılmış. Bu işlemler yapılırken çocukların ikisi de orada bulunmuşlar. Sonra arabanın hangi renkte olduğu çocuklara sorulmuştur. 4 yaşındaki çocuk "kırmızı" derken 8 yaşındaki çocuk gerçek örtülse bile yüzeyin alanda kalan rengi anladığı için "mavi" demiştir.

Dönüşümsel Düşünme Becerisi: Geçmişte yaşanmış olayları, durumları zihinsel olarak yeniden kurma yeteneği olarak bilinen dönüşümsel düşünme becerisi somut dönemin önemli kazanımlarındandır.⁹⁵ Tersine çevirme işleminin tam tersi kazanımı gibi düşünülebilir. Bu beceriyi kazanan çocuklar, o gün okulda neler yaptığını, yeniden kurgulayarak, bir sıra ile anlatabilirler.

Soyut İşlemler Evresi (11-18 Yaş)

Soyut işlemler döneminde, ergenler düşüncelerini sadece somut yaşantılarla sınırlı tutmamaktadır. Ergen kişiler, tamamen varsayım olan durumları anlayabilirler. Ergen düşüncesindeki soyut düşünme, ergenlerin sözlü problem çözme yeteneklerinden belli olabilir. Somut dönemde, $A=B$, $B=C$ ise $A=C$ akıl yürütme işini yapması için, A, B ve C'yi somut olarak görmek gerekirken; soyut dönemde ergenin bunları somut olarak görmesine gerek Soyut işlemler döneminde ergenler, tümevarım, tümdengelim gibi akıl yürütme becerilerini rahatlıkla yapabilir düzeye gelmişlerdir. Bu dönemde, "x", "y", "mod", "medyan" gibi matematiksel sembolleri kullanarak işlem yapabilir.

Not: Somut işlemler döneminde çocuklar, gerçek üzerinde işlem yaparlarken; soyut dönemde, işlemler üzerinden işlem yaparlar.¹⁰⁰

Hipotetik (Varsayımsal) Düşünme: Soyut işlemler döneminin önemli kazanımlarından biri hipotetik düşüncedir. Birey bir problem çözme durumuyla karşı karşıya geldiğinde, mümkün olan en kısa zamanda ve edinmiş olduğu somut işlemler dönemi becerisiyle yol almakta, problemle ilgili araştırabileceği öncelikleri ve olasılıkları görememektedir.

Ergenlik dönemindeki bir kişi ise problemde görüneninin ötesine geçip, çözümle ilgili olası yolları belirlemekte ve seçenekleri test etmektedir.

Ergen kişi hipotetik düşünme bağlamında, "varsayımdan" başlayıp "gerçek"e ulaşmaya çalışır. Hipotetik düşüncede, hipotezler ortaya atılır. Daha sonra ortaya atılan hipotezler kanıtlarla birlikte doğrulanmaya çalışılır.

Önermesel Düşünce: Piaget önermesel düşünmeyi, önermelerin mantığını gerçek dünya koşullarına gönderme yapmaksızın değerlendirme yeteneği olarak tanımlar.¹⁰⁴ Önerme, kabul edilebilen yahut reddedilebilen bir iddiadır. Soyut dönemde çocuklar önermeye dayalı cümleleri kurabilirler ve anlayabilirler.

Örnek 1: "Yağmur yağarsa sokaklar ıslanır, Pazar günü yağmur yağdı. O halde..."

Örnek 2: "Gazetede bütün makalelerinizi okuyan herkes onları çok beğeniyorsa; iyi yazı yazmıyorsunuz demektir."

Örnek 3: "Elimdeki silgi ya mavidir ya değildir."; "Elimdeki silgiler mavidir ve değildir."

Birleştirici (Kombinasyon) Düşünme: Bireyin, birkaç özellik veya değişken içeren problemleri, bütün değişkenleri ile birlikte değerlendirilerek çözebilmesi birleştirici düşünce olarak bilinir.¹⁰⁵ Birleştirici düşüncede, olası bütün değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi anlamına da gelmektedir. Birleştirici düşüncede, permütasyonlar olup, sistematik olasılıkların kullanıldığı bir düşünce tarzıdır.

Bilimsel Düşünme: Ergen bireyin akıl yürütmesindeki bir başka farklılık, sorunların çözümüne somut işlemler dönemindeki çocuğa göre çok daha sistematik yaklaşmasıdır.¹⁰⁶ Farklı bir tanımlama ile bilimsel düşünme, bilginin kazanımı ve değişimi sürecinde bilgiyi üretme, deneme / test etme ve kuramsal çatıyla çıkan sonuçları değerlendirme işlemleri olarak tanımlanabilir.¹⁰⁷

Örnek: "Yer çekimi olmasa, ne olurdu?" sorusuna yanıt aramak isteyen bir ergen, bunun için önce kitaplar araştırması, daha sonra farklı bilgi kaynaklarına ulaşması, sonra, buna ilişkin deneyleri öğretmenleri ile laboratuvar ortamında test etmesi, çıkan sonuçları ilgili literatürle karşılaştırması bilimsel düşünceye örnek olarak verilebilir.

İleriye-Geriye Düşünebilme: Soyut işlemler döneminin önemli bir kazanımı da, ileriye ve geriye düşünebilmedir. Bu becerinin kazanılmasındaki önemli özellik zaman perspektifidir. Temel ve Aksoy'a göre zaman perspektifinin tam olarak kazanıldığı dönem soyut işlemler dönemidir. Bu becerileri kazanan ergenler, geçmiş-bugün, bugün-gelecek, ya da geçmiş-gelecek arasında bilişsel anlamda bağlantılar kuracaklardır.

Örnek: "İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmiş olmasının günümüz dünyasına etkiler neler olabilir?" sorusuna ergen kişi ileriye-geriye doğru düşünebilme becerisi ile cevaplar verebilir.

Metabilis: Flavell'e göre, kişinin kendisinin ve başkalarının bilişsel süreçleri hakkındaki bilgisi, onlar üzerinde düşünebilmesidir. Metabilis kapsamında, ergen kişi başkalarının olaylara bakış açısını algılama ve kendi bakış açısıyla bunları karşılaştırma, değerlendirme becerisini ulaşılmaktadır.^{110 111} Kişiyi, kendini düzenleme, inceleme ve ayarlama

Örnek 1: Bir ergenin, yaşadığı bir olayı üzerine, kendi düşüncelerinin doğruluğunu ya da yanlışlığını düşünmesi.

Örnek 2: Bir ergenin matematik konularını nasıl daha iyi öğrendiğini fark etmesi, öğrenmesi.

Ergen Benmerkezciliği: Ben merkezci düşünce, soyut işlemler döneminde tekrardan açığa çıkmaktadır. Benmerkezci düşünce, ergenin kendi görüntüsü ve davranışına yönelik öz-farkındalığının artmasıdır.¹¹³ Bu durum ergenlerin yeniden kendine odaklanmasına ya da benmerkezci düşüncelerine neden olur. Bu bağlamda ergenler, **hayali seyirci** ve **kişisel efsane (mit, hikaye)** tarzı iki tür benmerkezcilik yaşarlar.^{114 115} Hayali seyirci, herkesin dikkatinin kendi üzerinde olduğu inanmasıdır. Bu yüzden kendisi başrol oyuncusu diğerleri seyircidir.¹¹⁶

Ergenler başkalarının onları gözleyip onlar hakkında düşündüğünden emin olduklarından dolayı kendi önermelerine, varsayımlarına ilişkin abartılı bir inanç geliştirirler. Buna bağlı olarak ergen, kendini özel, benzersiz olduklarını düşünürler. Ergenler burada, kendilerini gücün zirvesinde ya da umutsuzluğun zirvesinde gibi görmekteyler.¹¹⁷ Kişisel efsane düşüncesini yaşayan ergenler, "kimsenin kendisini

anlamadığına ilişkin düşüncelere” sahip olurlar. Bu düşünceler aslında, ergenin kimseye benzemediğine ilişkin düşüncelerinin yansımasıdır.

Görelî Kavramlar: Görelilik, kişiye, yere, zamana göre değişen kavramlar olarak bilinmektedir. Görelî bir kavram olan kardeş kavramını çocuk 3 yaş civarlarında kullanmaya başlar. Fakat, kardeşin ne olduğu, kardeşlerin kaç kardeşi olduğu gibi başkalarının perspektifinden olaya bakabilme özelliği bu yaşlarda yoktur. Bu özellik 12-13 yaşlarında edinilir. Sıralama, yön bilgisi gibi konularda görelî kavramlarla ilişkilidir.

Örnek: Yapılan bir deneyde, 4-12 yaş arasında 240 çocuğa şu sorular yöneltilmiştir: Kaç erkek kardeşin var? Kaç kız kardeşin var? (çocuğun A erkek kardeşi ve bir de B erkek kardeşi olduğunu varsayılmış.) A'nın kaç erkek kardeşi var? Kaç kız kardeşi var? B'nin kaç erkek kardeşi var? Kaç kız kardeşi var? Sonra verilen cevaplar analiz edildiğinde, 10-11 yaş çocuğunun %87'si, 12 yaş çocuğunun %100 bu soruları doğru cevaplamıştır. Bu deneyde çocuklardan 5 yaşındaki bir çocuğun cevapları:

*Araştırmacı: Kız kardeş ne demektir? Çocuk: Tanıdığımız kız demek. Araştırmacı: Tanıdığımız her küçük kız, kardeş olur mu? Çocuk: evet olur. Erkek çocukları da erkek kardeş.*¹²¹

VYGOTSKY VE BİLİŞSEL GELİŞİM KURAMI

Vygotsky'nin bilişsel gelişim kuramı, **sosyal bilişsel kuram, sosyo-kültürel model, sosyo-tarihsel kuram, toplumdaki zihin kuramı** gibi farklı isimlerle bilinmektedir. Kuramın isimlerinden de anlaşılacağı gibi, Vygotsky kuramını sosyal ve kültürel yapıya dayandırmaktadır.

Bilişsel gelişimde Piaget'nin kuramından daha fazla kültüre ve sosyal yapıyı vurgulayan Vygotsky'nin kuramı, kültürün ve sosyal etkileşimin bilişsel gelişime nasıl yön verdiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Vygotsky, zihnin işlevlerini anlamak için, sosyal ve kültürel süreçleri araştırmak gerektiğini, insan zihninin ya da bilişinin bu süreçlerle birlikte geliştiği ifade etmektedir.^{122 123}

VYGOTSKY VE BİLİŞSEL GELİŞİM KURAMI

Sosyal bilişsel kurama göre çocuklar, anlama, düşünme ve akıl yürütüme yollarını **sosyal etkileşimlerle** öğrenirler. Bilişsel gelişim kültür ve sosyal çevre tarafından verilen araçlarla sağlanır.

Çocuklar, çevresindeki kişilerden ve onların sosyal dünyalarından öğrenmeye başlamaktadırlar. Çocukların kazandıkları kavramların, fikirlerin, olguların, becerilerin, tutumların kaynağı **sosyal çevredir**.

Çocuğun içinde yaşadığı çevre, kültür, ona sağlanan uyarıcıların türünü ve niteliğini belirler. O halde, bilişsel gelişimin kaynağı, kişisel psikolojik süreçlerden önce, insanlar ve kültür arasındaki etkileşimdir. Vygotsky gelişimi kişinin yaşamıyla sınırlı, kısa dönemli bir öğrenme olarak görmemektedir. Ona göre gelişim sosyo-kültürel tarih içinde, önceki kuşakların gelişimini de içine alır. Bu nedenle Vygotsky'in kuramına "**Sosyo-Tarihsel Kuram**" ya da "**Sosyo-Kültürel Kuram**" adı da verilmektedir.

Yakınsal Gelişim Alanı (Muhtemel Gelişim Alanı, Yakınsak Gelişim Alanı, Gelişmeye Açık Alan): Çocukların bilişsel gelişiminde sosyal etkileşimin, sosyal çevrenin, öğretimin taşıdığı öneme ilişkin inancı, Vygotsky'nin yakınsal gelişim alanı kavramına yansımıştır. Çocuğun kendi başına öğrendiği ile bir yetişkin yardımı ile öğrenebileceği yer arasındaki mesafedir.

Örnek: Vygotsky, yaptığı bir deneyde, aynı zekâ yaşına sahip (8 yaş) iki çocuğa aynı problemi vermiş ve problemi çözerken aynı tarzda yönlendirici sorularla yardım etmiştir. Yani soru ve yöntem anlamıyla farklılık kullanmamıştır. Birinci çocuğun, aynı problemi yardımla 12 yaş düzeyinde; diğer çocuğun ise 9 yaş düzeyinde çözdüğünü görmüştür.

Kişiler Arası Öznellik: Vygotsky'e göre, bilişsel gelişimi desteklemek için, sosyal etkileşimin iki önemli özelliği olmalıdır. Bunlardan binincisi, **kişilerarası öznelliktir**. Kişilerarası öznellik, iki katılımcının göreve farklı anlayışla başlaması ve ortak bir anlayışa ulaşarak ayrılması olarak adlandırılır.¹²⁸ Her

birey, diğ er bakış açısı anlayıp bu bakış açısıyla hareket etmeye başlayınca, kişiler arasılık ortak dikkat alanları oluştururlar. Yetişkin bunu çocuğ un seviyesine indirgeyerek yapmaya çalışır. Bir çocuk yetişkinin öznel alanıyla değ erlendirme yaptığında olgun bir yaklaşıma ulaşır.¹²⁹

Yeni Bir Davranışın İçselleştirme Aşamaları		
Aşama	Rehberlik Yapan Kişi	Çocuk
	Rehber davranışı yapar	Çocuk her hangi bir şey yapmaz
	Rehber davranışı yaparken davranışı aynı zamanda anlatmaya başlar	Çocuk davranışı izler ve rehberini izler.
	Davranışı rehber tekrardan yapar ve anlatır.	Çocuk da yapılan davranışı anlatır
	Rehber anlatır.	Çocuk davranışı yapmaya ve anlatmaya başlar
	Rehber davranışı başlatır	Çocuk davranışı devam ettirir.
	Rehber davranışı izler	Çocuk davranışı yapar

İskele Kurma: İskele kurma, desteğ in düzeyindeki değ işim olarak bilinir. Öğretim hizmetini veren, yetişkin ya da akran, çocuğ un o anki performansına uyacak şekilde, öğrenciye rehberlik ederler.¹³¹ İskele kurma, öğrenen kişinin kapasitesi ve yeterliliğ i üzerinde olan bir görevle bağlantılı tüm özelliklerin öğretici, rehberler tarafından (akran ya da yetişkin) kontrol edilmesi ve böylelikle onun sadece bu özelliklere dikkatinin çekilerek kendi yetenek sınırları içerisinde görevi tamamlaması biçiminde açıklanabilir.¹³²

Kavram Gelişimi: Kavramlar **kendiliğ inden edinilen** ve **öğ renilen** olarak ikiye ayrılır. Kendiliğ inden edinilen kavramlar gündelik hayatta edinilen kavramlardır. Bu kavramlar, tümdengelim yöntemi ile kazanılır. Özellikle burada “*kardeş*” kavramı örnek olarak verilir. *Çocuklar için başlangıçta herkes kardeştir. Daha sonra ise, yaş antıyla birlikte, çocuklar herkesin kardeş olmadığını, sadece aynı anne-baba şartının olduğunu anlamaya başlar. Ya da çocukların, gördüğ ü bütün sakallı insanlara dede demesi, daha sonra dedenin gerçekte, annesinin ya da babasının babası olduğunu öğrenmesi.* Örnekler incelendiğ inde, çocuklar başlangıçta genel anlamda gündelik kavramları kullanırlar, daha sonra özele doğru bir gidiş takip ederler.

Öğ renilen kavramlar ise, akademik (okul) yaşamda kazanılan kavramlar olarak bilinmektedir. Tümevarım yöntemi diğ er bir deyiş le, özelden genele gidiş yöntemi burada kullanılır. Öğ renilen kavramlarına örnek olarak “*sömürge*” kavramı verilmektedir. *A ülkesinin B ülkesinin kaynaklarını, gelirlerini ve ülkeyi kullandığ ı anlamına gelen olarak kavramı öğrenir. Daha sonra çocuk bu kavramı, bir insanın da başka insanları sömüreceğ ini vb düşünmeye ve genellemeye başlar.*